

Ciceró als Països Catalans. Segles XVII-XX

Jaume Medina

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Resum

Continuació de dos treballs anteriors sobre el mateix tema. En aquells era estudiada la presència de Ciceró a les terres catalanes durant els segles XI-XVI. En aquest és completat l'estudi mitjançant un recorregut que va del segle XVII al XX.

Paraules clau: tradició clàssica, Països Catalans.

Abstract. *Cicero in the Catalan countries from the xviiith to the xxth centuries*

Follow-up of two precedent works about the same subject. In the previous was studied the presence of Cicero in the Catalan countries from the xith to the xvith centuries. In the present is the study finished following a line from the xviiith to the xxth centuries.

Key words: classical tradition in Catalan countries.

Aquest estudi, que és la continuació de dos altres titulats *Sobre la presència de Ciceró als Països Catalans. Segles XI-XIV*¹ i *Ciceró a les terres catalanes. Segles XIII-XVI*,² representa la culminació de tota una sèrie de recerques sobre un aspecte tan important de la tradició clàssica com és el dels rastres deixats per Ciceró damunt les nostres lletres. En la present ocasió, el punt de partença és el segle XVII.

Durant el segle XVII van ésser fetes diverses edicions parcials de les obres de Ciceró. Són les següents: *M. Tullii Ciceronis officiorum libri tres. Cato Maior, vel de senectute. Laelius, vel de Amicitia. Paradoxa sex ad M. Brutum. Somnium Scipionis, ex libro VI. Ciceronis de Republica*.³ Durant aquest segle va tornar a

1. «Conuenit» Selecta - 7. Cicero in the Middle Ages. Frankfurt am Main - Barcelona 2001, p. 73-80.

2. *Faventia*, 24/1, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 2002, p. 179-221.

3. M. MENÉNDEZ PELAYO, *Bibliografía hispano-latina clásica*, II, Santander 1950, p. 279: «Anónimo.- Barcelona, 1648. / *M. Tullii Ciceronis officiorum libri tres. Cato Maior, vel de senectute. Laelius, vel de Amicitia. Paradoxa sex ad M. Brutum. Somnium Scipionis, ex libro VI. Ciceronis de Republica*. / (Esta portada es conjetural, porque el único ejemplar que he visto de esta edición, en la Biblioteca Nacional, carece del primer folio). / Las señas de la impresión constan en la hoja final: *Barcino*».

ésser publicada, primer a Barcelona l'any 1615 i després a València el 1678, la traducció castellana de les *Epístoles Familiars* per Pedro Simon Abril.⁴ El 1645 eren publicades a Mallorca unes *Orationes et epistolae selectae*.⁵ El 1694 apareixien a Barcelona unes *Orationes, et Epistolae selectae*.⁶ El 1611 i el 1665 veieren la llum a València sengles edicions de les *Epistolae familiares*.⁷ Així mateix, les *Sententiae*, en llatí i castellà, veieren la llum a València el 1609 i a Barcelona el 1613.⁸

Poques aportacions es poden remarcar en el camp dels comentaris durant el segle XVII. Només l'obra de Pere Antoni Totxo, *Breuis tractatus de tropis et figuris ciceronianae lectioni maxime necessarius*⁹ i l'edició barcelonina del *Thesaurus Verborum*, de Bartolomé Bravo, el 1626.¹⁰

Expensis Sebastiani a Cormellas Mercatoris. Anno 1648. / 8.º, 137 págs. dobles + 13 de Variae Lectiones, y de Index rerum et verborum. / No lleva más preliminar que una carta de Paulo Manucio a Benedicto Rhamberto».

4. *Ibid.*, II, p. 376: «*Los deziseys libros de las Epistolas, o Cartas Familiares de M. Tulio Ciceron...* (ut supra). Año 1615. (Escudo del impresor). En Barcelona por Geronymo Margarit, y a su costa. / 8.º, cuatro hojas prels. Y 457 págs. dobles. / Tercera edición barcelonesa, idéntica a las dos de 1598 y 1600»; «*Los Diezyseis libros de las Epistolas, o Cartas de Marco Tulio Cicerón, vulgarmente llamadas Familiares, tradúzidas de lengua Latina en Castellana por el Doctor Pedro Simon Abril, natural de Alcaraz. Con una Cronología de veyntiun Consulados, las cosas mas graves que en ellos sucedieron en cuyo tiempo se escriuieron estas cartas. Dedicala Francisco Duart, mercader de libros. A los Ilustres Señores canónigos, y cabildo de la Santa Iglesia Metropolitana de Valencia. Impresso en Valencia, en la Imprenta de Vicente Cabrera. Librero y Impresor de la Ciudad, vive en la calle de las Barcas. Año de 1678. / 4.º, XXXVIII hojas sin numerar + 473 págs. y dos hojas más de Tabla. / Suprime la dedicatoria al Secretario Mateo Vázquez».*
5. *Marci Tullii Ciceronis orationes, et epistolae selectae ad quartam, et tertiam classem grammaticae*. Mallorca. - Juan Piza, 1645.
6. PALAU I DULCET, *Manual del librero hispanoamericano*. Bibliografía general española e hispanoamericana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos con el valor comercial de los impresos descritos por... Segunda edición corregida y aumentada por el autor. Tomo tercero. Barcelona-Madrid 1950, p. 482: «*Orationes, et Epistolae selectae. Barcinone: Ex typograph. Antonii Lacavalleria, in via Bibliothecaria. Venense en la mateixa Estampa. 1694, 8.º, 2 h. 355 p. / 54375*».
7. Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 483: «*Epistolarum quos appellant familiares, Libri XVI. Interpretatione per Fratrum Meyes. Valentiae, Philippi Mey, anno 1611, 8.º / 54419*»; «*Epistolarum libri XVI. Valentiae, 1665, 16.º / 54422*».
8. Palau i Dulcet, op. cit., p. 484: «*Sentencias en latin, y romance... Valencia, J. V. Franco, 1609, 8.º, 16 h. / 54468*»; «*Sententiae. Barcelona, Esteban Liberós, 1613, 8.º / 54469*».
9. Menéndez Pelayo, op. cit., III, p. 139-140: Totxo, Petro Antonio.- (En Bover, *Escritores*) 1613. / *Breuis tractatus de tropis et figuris ciceronianae lectioni maxime necessarias*. / Al fin de las *Institutiones oratoriae in quatuor libros distributae* del mismo Totxo: ms., con fecha de 1613, que poseía D. Joaquín María Bover (*Escritores Baleares*, II, 466).
10. *Ibid.*, III, p. 124-126: «*Thesaurus Verborum, ac Phrasium, ad orationem ex Hispana Latina efficiendam, et locupletandam. Auctore Bartholomaeo Brauo Societatis Iesu Sacerdote. Hac postrema editione multis mendis repurgatus, exquisitis loquendi formulis ex Philippo Mey in Academia Valentina Rhetoricae, et linguae Graecae publico professore, et aliis probatissimis authoribus illustratus; plurimis, quas eiusdem Societatis Patres, in publicis Gymnasiis dictarunt, et asteris notantur. Accessit huic editioni eiusdem Philippi Mey de Orthographia libellus vulgari sermone scriptus ad usum tironum. Quae omnia maiori quam hactenus cura et diligentia Philippus Mey Typographus collegit, et in lucem protulit, Anno 1626. Barcinone Typis, et aere Sebastiani del Cormellas, in via del Call. / 4.º, 4 hs. Prels. Y 272 de texto*».

També durant el segle XVIII les obres de Ciceró veieren la llum en diverses edicions parcials. Així, el 1708 eren editades a Girona les *Epistolae ad familiares*.¹¹ El 1752, el 1760, el 1770 i el 1777 es tornaren a publicar a València les *Epistolae selectas, latinas y castellanias*, de Simón Abril.¹² El 1735 eren publicades a Barcelona unes *Epistolae familiares*.¹³ El 1736, la universitat de Cervera publicava unes *Epistolae familiares*.¹⁴ A la mateixa ciutat era publicat, aquest mateix any i el 1743, un llibre titulat *Epistolarum*.¹⁵ El 1759, el 1762 i el 1794 era publicat a la mateixa ciutat un llibre titulat *Epistolarum et Orationes*.¹⁶ Així mateix, la universitat de Cervera publicava el 1743 unes *Orationes et Epistolae selectae*,¹⁷ que foren reeditades el 1754¹⁸ i el 1794. A mitjan segle XVIII va ser publicada a Barcelona una edició anònima de les *Selectae Epistolae*.¹⁹ El 1761 era publicada a València la traducció castellana de la *Diuinatio*.²⁰ La universitat de Cervera publicava el 1762 els setze llibres de les *Epistulae Familiares*.²¹ Així mateix eren publicades pel P. José Petisco a València el 1774 unes *Orationes*

11. *M. Tullii Ciceronis Epistolarum ad familiares. Libri XVI. Cum Auctoris vita et argumentis a Paulo Manutio conscriptis...* Gerundae.- Franciscus Oliva 1708.
12. *Ibid.*, II, p. 281, 285, 288 i 291.
13. Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 483: «Epistolae familiares. En Barcelona. A costa de Francisco Mangifreu, Mercader de Libros, 1735, 8.º, 476 p. / 54447».
14. Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 483: «Epistolae Familiares. Cervariae: Ex Officina Pont. ac Univ. Per Emmanuelem Ibarra, 1736, 8.º, 15 h. 608 p. / 54426».
15. Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 483: «Epistolarum. Cervariae Lacetanorum, Apud Antoniam Ibarra viduam, 1736, 4.º / 54427»; «Idem. *Id.*, 1743, 4.º / 54428».
16. Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 483: «Epistolarum et Orationes. Edit. Corn. Schrevlii, *Id.*, 1759; y 1762, 4.º, 4 h. 706 p. 16 h. / 54429»; «Epistolarum et Orationes. Edit. Corn. Schrevlii. Cervariae, 1794, 8.º / 54438».
17. Palau i Dulcet, op. cit., p. 482: «Orationes et Epistolae selectae... Cervariae: Ex Offic. Pont. ac Reg. Univ. Per M. Ibarra et Soc. 1743, 1754 y 1794, 8.º, 4 h. 360 p. 2 h. / 54380».
18. *Ibid.*, II, p. 281-282: «Universidad de Cervera, 1754. / *M. Tullii Ciceronis Orationes, et Epistolae selectae, iuxta accuratissimam Editionem Corn. Schrevlii diligentissime emendatae, et excusae. Anno 1754. Cervariae: Ex officina Pont. ac Reg. Univ. Per Manuel Ibarra et Soc.* / 8.º Cuatro hojas prels. + 360 págs. + dos hojas sin foliar. Que contienen un tratadito de construcción (*De uenusta partium orationis collocatione, et structura*). [...] El contenido de esta edición es exactamente el mismo de la que hicieron en 1623 los jesuitas de Madrid, pero el texto parece haber sido revisado de nuevo y emendadas algunas erratas».
19. *Ibid.*, II, p. 285: Anónimo. - Barcelona, sin a. (mediados del siglo XVIII). / *M.T.C. ex omnibus quae extant, iuxta numerum eorum, quibus inscribuntur ordine alphabetico selectae Epistolae. In gratiam collegarum, et alumnorum Collegii Beatae Mariae, et Diui Iacobi de Cordelles Societ. Iesu. Barcinone: Ex Typ. Pauli Campins.* / 8.º, 100 págs. y una hoja de índice. Contiene 89 epístolas.
20. *Ibid.*, II, p. 281: «Abril, Pedro Simón. - Valencia, 1761. / Texto de la oración contra Verres, titulada *Diuinatio*, con la traducción castellana de Simón Abril».
21. Menéndez Pelayo, op. cit., II, p. 287-288: «Universidad de Cervera. - Cervera, 1762. / *M. Tullii Ciceronis Epistolarum quas appellant Familiares, Libri XVI, cum auctoris uita, et argumentis a Paulo Manutio editis. Accesit Index, qui multiplex litterarum genus demonstrat, itemque uariae dicendi formulae ex eisdem Epistolis depromptae cum Hispana interpretatione. Omnia diligenter a mendis pluribus expurgata. / Cervariae Lacetanorum: Typis Acad. Apud Antoniam Ibarra uiduam. Anno 1762.* / 8.º. Cuatro hojas prls. + 706 páginas de texto, + 16 hojas con las '*Dicendi formulae ex eisdem Epistolis depromptae, cum Hispanica interpretatione*', y el '*Index, qui multiplex litterarum genus indicat*'.

Selectae.²² Francisco José Isla publicava a València el 1780 una edició comentada dels diàlegs *De Senectute* i *De amicitia*.²³ I el 1797 hi era publicada encara una altra edició de les *Epistolae ad familiares*.²⁴ El 1792 eren publicades a Barcelona unes *Orationes selectae*,²⁵ que foren editades també a València el 1793.²⁶

Són nombroses les traduccions (totes castellanes) aparegudes als Països Catalans durant el segle XVIII. Per començar, va ser publicada a Oriola el 1756 una selecció de les *Epístoles*, que seguia l'edició de Pedro Simón Abril.²⁷ El 1752 es publicava a València una edició de les *Epistolae Selectae*.²⁸ El 1774, i també a València, era publicada una edició de *De officiis*, *De Amicitia*, *De Senectute*, *Paradoxa* i *Somnium Scipionis*.²⁹ El 1760, 1770 i 1777, es tornaven a publicar a València les *Epístolas selectas* traduïdes per Pedro Simón Abril.³⁰ D'aquest mateix autor, era publicada

22. Ibid., II, p. 288-289: «Petisco, P. José. - Valencia, 1774. / *M. T. Ciceronis Orationes Selectae, Argumentis et Notis Hispanicis illustratae in usum Scholarum. Pars Prima. Valentiae: Typis Saluatoris Fauli, iuxta Reg. C.CC. M.DCC.LXXIV.* / *M. T. Ciceronis Orationes Selectae Notis Hispanicis, et Analysis Rhetorica illustratae. In usum Scholarum. Pars Secunda. Valentiae: In officina Saluatoris Fauli. M.DCC.LXXV.* / Dos tomos 8.º, de 217 págs. el primero y 335 el segundo. / Es reproducción de la del P. Petisco, aunque se omitió su nombre, en odio a los jesuitas. Sólo trae de nuevo un tratado: *De uenusta partium orationis collocatione, et structura*».
23. Menéndez Pelayo, op. cit., II, p. 292: «Isla, Francisco José. - Valencia, 1780. / *M. T. Ciceronis Dialogi de Senectute, et de Amicitia, summaris, et notis hispanicis illustrati a P. Iosepho Francisco de Isla. Ad usum Scholarum. Valentiae: in officina Benedicti Monfort. Anno 1780.* 8.º, 234 páginas». Segons Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 480, una edició d'aquesta mateixa obra aparegué a Barcelona: «Idem. *Barcinone: Apud Ioannem Piferer, Typographum Regis, 8.º, 3 h. 218 p. / 54341*».
24. Ibid., II, p. 297: «Valencia, 1797 (Edit. Hermanos de Orga). / *M. Tullii Ciceronis Epistulae ad familiares.* / Texto latino que acompaña a la traducción castellana de Pedro Simón Abril, reimpresa por dichos editores, y corregida en muchos lugares. El original que comúnmente se siguió fué el de la edición *in usum Delphini*, reimpresa por el Seminario de Padra en 1765, cotejándolo con el del Abate Olivet (Ginebra, 1758). Pero, además, se tuvieron en cuenta las varias lecciones de Mureto, de Lambino, de Victorio, de Gronovio, de Grevio, etc. Es edición limpia y esmerada».
25. Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 482: «*Orationes selectae. Argumentis et notis hispanicis illustratae. Barcinone, excudebat Eulalie Piferer Vidua, Typographia Regia. Anno MDCCXCII (1792)* 8.º marquilla, XVI-378 p. / 54385».
26. Palau i Dulcet., op. cit., III, p. 482: «*Selectae Orationes. Valentiae, 1793, 8.º / 54386*».
27. Menéndez Pelayo, op. cit., II, p. 361: «Abril, Pedro Simón. - Orihuela, 1756. / *Epístolas selectas de Marco Tulio Ciceron, sacadas de las que bolvió en Español Pedro Simón Abril. En Orihuela, por Josef Vicente Alagarda, año 1756.* - 8.º / 'El que eligió, i hizo imprimir estas Cartas escogidas, varió algunas palabras i maneras de hablar de sus traducciones, acomodándolas al estilo de hoy' (Mayans)».
28. Ibid., II, p. 361: «Anónimo. - Valencia, 1752. / *M. Tullii Ciceronis Epistolae Selectae. Valentiae Contestanorum, sumptibus Saluatoris Moles Biblioplae. Ex officina uiduae Hieronymi Conejos, 1752.* - 8.º / Citada por D. Gregorio Mayans en el prólogo de la edición e Valencia de 1760».
29. Palau i Dulcet, op. cit., p. 481: «Los libros... de los Oficios, de la Amicicia, de la Senetud; con la Economica de Genofon, trads... por Francisco Thamara... Añadieronse agora nuevamente los Paradoxos. *Valencia, en la Impt. De Benito Monfort, Año 1774, 4.º, XII-471 p. / 54348*».
30. Ibid., II, p. 361-363: «*Los dos libros de las Epístolas selectas de Marco Tulio Cicerón: en que se pone el uso de Cartas narratorias, i de favor llamadas Comendaticias, puestas con Traducción y Declaraciones en lengua castellana, hechas por el Maestro Pedro Simon Abril, Profesor de Letras Humanas i Filosofía, natural de Alcaráz, i Cathedratico de la insigne Universidad de Zaragoza. Auctoris ad lectorem Tetrastichon...* (ut supra). *Regali Permissus [sic]. Valentiae:*

a València el 1761 *Accusationis in C. Verrem liber primus*.³¹ El 1797 era feta a València una nova edició en quatre volums de les *Epístoles familiars* traduïdes per Pedro Simón Abril.³² Abans de 1751 fra Antoni d'Oliver traduïa al castellà unes *Selectes*.³³ Devers 1798 era publicada a Barcelona una edició de les *Cartes*.³⁴ Cal esmentar també un manuscrit conservat a la Biblioteca Universitària de València, que porta per títol *En el tejuelo* i que conté diversos discursos de Ciceró traduïts al castellà.³⁵

Altrament, la Biblioteca del Monestir de Montserrat conserva unes *Elegantes formulae ex Ciceronis operibus selectae*, ordenades alfabèticament, en versió castellana i original llatí.³⁶

Excudebat Joseph Thomás Lucas, in Comoediarum platea. Anno 1760». És interessant la reproducció, a la p. 362, de part del 'Prólogo muy erudito' a aquesta edició, fet per Gregori Mayans i Siscar. Pel que fa a les edicions de 1770 i 1777, vegeu: *ibid.*, p. 363.

31. *Ibid.*, II, p. 369-371: «Abril, Pedro Simón. - Valencia, 1761. / *Accusationis in C. Verrem liber primus, qui Diuinatio dicitur; Oratio quarta cum interpretatione hispana et Scholiis Petri Simonis Aprilei Laminitani. Regali permissu. Valentiae: Excudebat Ioseph Thomas Lucas, in Comoediarum platea. Anno 1761. Sumptibus Bibliopolarum, et Typographorum Societatis nouiter inuitatae in Val. Ipsa ciuitate.* / 8.º, ocho hojas prels y 195 págs. / *Illustri uiro Vincentio Augustino. Caesaraugustanae Urbis Ciuii primario, magnaee eiusdem Ciuitatis Senatori. Petrus Simon Aprileus*».
32. *Ibid.*, II, p. 377: «Abril, Pedro Simón. - Valencia, 1797. / *Epistolae o Cartas de Marco Tulio ciceron, vulgarmente llamadas Familiares. Traducidas por el Dr. Pedro Simon Abril, natural de Alcaraz... En Valencia. Por los Hermanos de Orga, M.DCC.XCVII. Con las licencias necesarias.* / Cuatro tomos 8.º Texto latino y castellano, en páginas careadas. / Tomo I, ocho hojas prels. Y 500 pág. de texto. Contiene los cuatro primeros libros. / Tomo II, 499 págs. Libros V-VIII. / Tomo III. 552 págs. Libros IX-XII. / Tomo IV, 471 págs. Libros XIII-XVI».
33. *Ibid.*, p. 389: «Oliver, Fr. Antonio de, de la Orden de San Francisco. - Antes de 1751. / *Las Selectas de Ciceron, traducidas al Castellano.* / Ms. que existía en la biblioteca del convento de San Francisco de Asís de Palma de Mallorca. / (Bovér, *Escritores Baleares*, II, pág. 26).
34. Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 483: «Cartas con breues argumentos y notas por Rodrigo de Oviedo. B., Juan Francisco Pífferrer, vendese en su Librería, administrada por Juan Sellent (Hacia 1798) 8.º, 7 h. 210 p. / 54458.
35. Vegeu *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*. Por El Licdo. D. Marcelino Gutiérrez del Caño. Prólogo del Excmo. Sr. D. Francisco Rodríguez Marín. Valencia s. a. (El pròleg és datat a Madrid, 23 de desembre de 1913), tomo primero, p. 211: «Cicerón, Marco Tulio. / n.º 629. *En el tejuelo*: Oraciones de Cicerón. / 303 hojas útiles, excepto las cuatro últimas, a 39 líneas. - Papel 0'209 alto x 0'151 ancho: caja escritura 0'169 x 0'100. - Letra s. XVIII; con notas marg. / Nota. - V. en bl. - Texto. - Índice general de las oraciones. - V. en bl. / La nota dice: 'Me parece que el traductor ha de ser D. José Bañuls, Dr. en Filosofía y Medicina, Maestro de Gramática en las villas de Carlet y Castalla por espacio de 30 años'. / Las oraciones son: 1ª, en favor de Publio Quincio; 2ª, en favor de Sexto Roscio Amerino; 3ª, Catón Cayo Verres, llamado comunmente de divinación; 4ª, Proemio de la primera acción contra Verres; 5ª, en defensa de la Ley Manilia; 6ª, contra Publio Rulo sobre la Ley Agraria; 7ª, contra Lucio Catilina; 8ª, en favor de Aulo Licinio Archias; 9ª, a los romanos después de su vuelta del destierro; 10, a los Pontífices en defensa de su casa; 11, en favor de Gneo Plancio; 12, contra Lucio Pisón; 13, en defensa de Tito Annio Milon; 14, en defensa de Marco Marcelo; 15, en defensa de Quinto Ligario; 16, en defensa del rey Deyotaro; 17, contra Marco Antonio. Philippica II y III».
36. Vegeu Alexandre OLIVAR, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat*. Primer suplement. Seguit d'una antologia de texts trets del Fons Manuscrit Montserratí. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 32: «1259. 'Elegantes formulae ex Ciceronis operibus selectae'».

Pel que fa a l'apartat de comentaris, durant el segle XVIII són remarcables els de Gregori Mayans, *Tullius siue de coniungenda latinitate cum doctrina et eloquentia*.³⁷ Aquesta obra fou publicada el 1770 a Hamburg.³⁸ També a València va veure la llum en 1784-1788 l'obra de Leonard Soler de Cornellà, *Aparato de la Elocuencia para los sagrados Oradores*.³⁹

Un apartat important del segle XVIII és el relatiu a la Universitat de Cervera (1717-1842) i, sobretot, a la personalitat de Josep Finestres i de Monsalvo (Barcelona 1688 - Cervera 1777), regent de la càtedra de Dret Civil (1715-1718), professor extraordinari d'*Instituciones* (1718-1722), regent de la primera càtedra de Dret (1722-1730) i de la de vespres (1730-1731), catedràtic de prima fins a la jubilació (1751) i canceller interí de la universitat (1713), de la qual fou l'ànima. La correspondència⁴⁰ creuada entre ell i els també barcelonins Ignasi de Dou i de Solà (amb els quals havia estudiat durant la infantesa al Col·legi de Cordelles) i els seus fills Ignasi de Dou i de Bassols (Barcelona 1730-1802) i Ramon Llätzer de Dou i de Bassols (Barcelona 1742 - Cervera 1832), així com amb el valencià Gregori Mayans i Siscar (Oliva, Safor 1699 - València 1781), que s'estén entre el 1717 i el 1777, palesa el gran coneixement que tenien tots ells de la cultura clàssica: Ciceró hi apareix en moltes ocasions. És més: el mateix Finestres és reconegut per Ignasi de Dou com a «*ipsi Tullio proximus*»,⁴¹ encara que el jurista afirmava que «en tiempo que estudié filosofía aun proseguía mi aversión a la prosa» i que «de Cicerón leí muy poco».⁴² Tanmateix, algun coneixement devia tenir del gran orador romà, quan era capaç de fer a Ignasi de Dou unes reflexions com aquestes: «advierto en

/ Ordenades alfabèticament. Versió castellana i original llatí. / Segle XVIII. 42 fulls, dels quals només els 13 primers contenen text. El primer també és en blanc. 185 x 130 mm. Enquadernació original de pergami.

37. Menéndez Pelayo, op. cit., III, p. 158: «Mayáns, Gregorio. - Valencia, 1768. / *Tullius siue de coniungenda latinitate cum doctrina et eloquentia. Valentiae, apud Franciscum Burguete, 1768*».
38. *Ibid.*, III, p. 158-159. Menéndez Pelayo hi copia l'índex, diu, «para dar idea del vastísimo plan de la compilación mayansiana que, de haber sido terminada, hubiera sido una crestomatía universal de la literatura latina, dispuesta por un método muy nuevo e ingenioso».
39. *Ibid.*, III, p. 161: «Soler de Cornellà, Leonardo. - Valencia, 1784-1788. / *Aparato de la Elocuencia para los sagrados Oradores, donde juntamente con las reglas fundamentales de la Oratoria se enseña prácticamente el uso y aplicación que de ellas deben hacer los Predicadores Evangélicos en los diferentes géneros de causas que por su ministerio han de tratar.* / Valencia, por Benito Monfort, 1784 los cuatro primeros tomos, y 1788 los dos siguientes. / En los tomos 3.º a 6.º hace aplicación a los asuntos sagrados de los diferentes artificios de que se valió Cicerón para dar grandeza y majestad a sus oraciones. / (Fuster, II, 166)».
40. Vegeu Josep FINESTRES, *Epistolari*, volum I, recollit i publicat pel P. Ignasi Casanovas, Barcelona 1933; volum II, Barcelona 1934; *Suplement. Addicions a la correspondència amb I. de Dou i de Solà, G. Mayans i Siscar, G. Meerman, P. Serra i Postius, G. Lagomarsini i el Comte de Lumiares. Discursos acadèmics i doctorals*. A cura de Miquel Batllori. Barcelona 1969.
41. *Ibid.*, I, p. 355.
42. *Ibid.*, I, p. 433. De tota manera, Finestres comença la primera de totes les seves cartes, adreçada a un seu amic anomenat Jaume, així: «*Festivissime Jacobe: Jam diu decreveram aliquid in his aestivalibus vacationibus ad te scribere: quod ut tibi gratum et mihi honorificum eveniret, percurri Ciceronem, et nulla selectarum omissi, quin meo tuoque genio eam conarer accomodare*» (*ibid.*, I, p. 1). Expressió que mostra que Finestres estava familiaritzat amb Ciceró.

tu carta *licet por etsi*, que no es de la mejor latinidad, y *expostulare* por *exposcerem*, que no lo sufriría Cicerón». ⁴³ Encara que, en definitiva, cal tenir ben present el que confessava a Gregori Maians: «El [estilo] de D. Ramón Dou debería ser ciceroniano, porque leía incessantemente a este padre de la eloquencia, y con mucho cuydado notaba las palabras, frases, cláusulas y quanto le parecía mejor en sus obras, a fin de imitarle en quanto le fuesse possible; lo que yo jamás he hecho». ⁴⁴

L'any 1806 el bisbe Francesc de Veyan i Mola (Tamarit de Llitera 1734 - Vic 1815) fundava la Biblioteca Episcopal de Vic. ⁴⁵ I la dotava amb un esplèndid llegat en què tenien un lloc d'honor les edicions d'autors clàssics, entre els quals figura en primer terme Ciceró, amb un total de 55 edicions que van del segle XVI al XIX; així mateix, hi figuraven una desena d'estudis sobre aquest autor.

Durant el segle XIX van continuar les edicions parcials de les obres de Ciceró. A Cervera eren publicades el 1802 unes *Orationes*. ⁴⁶ A Barcelona, el 1808 era publicat el text llatí de *Pro lege Manilia, In Catilinam I, II, Pro Archia poeta, Post reditum ad populum, Post reditum ad senatum, Pro Milone, Pro Marcello, Pro Ligario, Pro Deiotaro, Philippicae I, IX*, juntament amb la traducció castellana de Rodrigo de Oviedo. ⁴⁷ També a Barcelona, el 1820, eren publicades unes *Orationes Selectae* per José Petisco. ⁴⁸ Aquests mateixos anys eren publicats a Barcelona els *Dialogi de Senectute et Amicitia* per Francisco José Isla. ⁴⁹ Per aquestes mateixes

43. Ibid., II, p. 141.

44. Ibid., II, p. 474. Tanmateix, en una carta a Ignasi de Dou i Solà, datada a Tarroja, 26 de juliol de 1747, dóna consells a aquest sobre els exercicis literaris que ha de fer el seu fill; i li diu: «En quant al exercici literari de Ignaci, me apar no deu ser de poetas, sinó de historiador, com Lívio, o de filòsoph elegant, com Ciceró *in lib. de officiis, senectute, amicitia*, etc., o de orador, com lo mateix Ciceró *de oratore*, etc., Quintiliano *Institutiones oratoriae*. Quant jo torne a Cervera, veuré de enviar-li una excel·lent versió en grech de Ciceró *de amicitia y de senectute*, feta per Theodoro Gaza, perquè se exercite en aquest idioma *comparatione facta* entre lo original y sa traducció».

45. Vegeu Valentí GIRBAU i TAPIAS, *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan (1784-1815)*, Barcelona 1996, p. 265-272; Antoni PLADEVALL i ARUMÍ, *Catàleg d'impresos d'autors clàssics greco-llatins de la Biblioteca Episcopal de Vic. Estudi Preliminar*. Tesi de llicenciatura llegida al Departament de Filologia Clàssica de la Universitat Autònoma de Barcelona l'any 1985; Antoni PLADEVALL i ARUMÍ, *La Il·lustració a Vic. Les aportacions de Francesc de Veyan i Mola i Lucità Gallissà i Costa*, Barcelona 2001.

46. Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 482: «*Orationes. Cervariae: Ex Typ. Pont. ac. Reg. Universitat.*, 18002, 8.º, 442 p. / 54391».

47. Menéndez Pelayo, op. cit., II, p. 297.

48. Ibid., II, p. 299: «Petisco, José. - Barcelona, 1820. / *M. Tullii Ciceronis Orationes Selectae Argumentis et Notis Hispanicis illustratae, Pars Prima, Barcinone: Apud Ioannem Franciscum Piferrer Typog. Reg. in Platea Angeli, 1820.* / 8.º, 8 hoj. prels. y 386 págs. La segunda parte comienza en la pág. 165. / Es la colección del P. José Miguel Petisco, pero como en 1820 corrían malos vientos para los jesuítas, se omitió su nombre. El P. Uriarte (pág. 418) menciona otras dos reimpressiones barcelonesas, una de 1822 y otra sin fecha».

49. Ibid., II, p. 299: «Isla, Francisco José. - Barcelona, sin año (hacia 1820). / *M.T. Ciceronis Dialogi de Senectute et Amicitia. Summaris et Notis Hispanicis illustrati, Barcinone, apud Ioannem Franciscum Piferrer, Typographum Regis.* / 8.º Tres hojas prels. sin foliar y 218 págs. / Es reproducción de la de Villagarcía, 1760, con los sumarios y notas del P. Isla, cuyo nombre se omitió en odio a los jesuítas».

dates eren publicades a Barcelona i a Figueres per Rodrigo de Oviedo unes *Cartas de Cicerón escogidas*.⁵⁰

També durant el segle XIX les traduccions de Ciceró publicades als Països Catalans són majoritàriament en castellà. Hi ha les següents: Barcelona 1808: *Oraciones Escogidas*, per Rodrigo de Oviedo.⁵¹ València 1828: *Oraciones escogidas*, per Rodrigo de Oviedo.⁵² Castelló de la Plana 1883: *Biblioteca Forense*, per Luis Parral y Cristóbal.⁵³ Un fragment del *De senectute* (VII, 22) aparegué al

50. Ibid., II, p. 299-300: «Oviedo, Rodrigo de. - Barcelona, sin año (¿1820?). / *Cartas de Cicerón escogidas, distribuidas en sus clases, con breves Argumentos y Notas en Castellano. Por D. Rodrigo de Oviedo. Cathedratico de Buena-Version y Propiedad Latina en los Reales Estudios de Madrid. Para el uso de ellos. Tercera edición corregida y aumentada de una colección de Frases selectas de las obras de Cicerón para el uso de las clases de Barcelona. Con licencia, en Barcelona. Por Juan Francisco Piferrer, Impresor del Rey N.S. Véndese en su Librería, Administrada por Juan Sellent. / 8.º Ocho hojas prels. sin foliar y 210 págs. [...] Vida de Marco Tulio Cicerón. / Las cartas selectas que se reproducen en este tomito son 75, distribuidas en siete libros, según su género: cartas de recomendación, narratorias y anunciatorias, exhortatorias, petitorias, gratulatorias y de acción de gracias, consolatorias, executorias y de diferentes asuntos. / Ocupan la mitad del volumen (págs. 113-210, *Elegantes formulae ex Ciceronis Operibus Selectae*». L'any 1821 era tornada a editar aquesta obra; vegeu *ibid.*, p. 300-301: «*Cartas de Cicerón con breves argumentos y notas. Por D. Rodrigo de Oviedo. Cuarta edición corregida y aumentada. Barcelona, en la imprenta de Valero Sierra y Martí, Plaza de San Jaime, Año 1821. / 8.º Ocho hojas prels. + 210 págs. / Va aumentada con una colección de Elegantes formulae ex Ciceronis operibus Selectae (desde la pág. 113)*». Pel que fa a l'edició de Figueres, 1827, vegeu *ibid.*, p. 301: «*Cartas de Cicerón con breves argumentos y notas. Por D. Rodrigo de Oviedo. Quinta edición corregida y aumentada. Con licencia. Figueras, por Antonio Matas, impresor y librero, calle de Gerona, año 1827. / 8.º Ocho hojas prels. + 202 págs. / Tiene, sobre las ediciones anteriores, la ventaja de llevar al fin (desde la pág. 111) una colección de Elegantes formulae ex Ciceronis operibus selectae*».*
51. Ibid., p. 404: «Oviedo, Rodrigo de. - Barcelona, 1808. / *Oraciones Escogidas de M.T. Cicerón, traducidas del Latin al Castellano por Don Rodrigo de Oviedo. Teniente del Real Cuerpo de Ingenieros Cosmógrafos reformado. Profesor de Matemáticas en el Observatorio Astronómico antes de la reforma, y Catedrático de Buena-Version, y Propiedad latina de los Reales Estudios de Madrid. En dos tomos. / Con licencia. Barcelona: en la Imprenta de Sastres. Año de M.DCCC.VIII (1808). / Texto latino y castellano en páginas alternadas. / He visto el primer tomo, 8.º, VIII + 348 págs. y una más con un catálogo de libros que se vendían en la misma oficina*». Es va fer encara a Barcelona una altra edició, sense any; vegeu *ibid.*, p. 404: «Oviedo, Rodrigo de. - Barcelona. (Sin año.) / *Oraciones Escogidas de Marco Tulio Ciceron. Barcelona. En la Imprenta de la Viuda e Hijos de D. Antonio Brusí. / 8.º, 380 págs. y una de índice. / La traducción y las notas son puntualmente las mismas de Oviedo, aunque el impresor catalán tuvo por conveniente omitir su nombre. Suprimió además el texto latino, y por mostrar negligencia en todo, hasta se olvidó de poner el año de la edición, que por su aspecto debe de ser de hacia 1820*».
52. Ibid., II, p. 404: «Oviedo, Rodrigo de. - Valencia, 1828 / *Oraciones escogidas de M. Tulio Ciceron, traducidas al castellano por D. Rodrigo de Oviedo, teniente del real cuerpo de ingenieros cosmógrafos reformado, profesor de matemáticas en el Observatorio astronómico antes de la reforma, y catedrático de Buena-Version y propiedad latina de los reales estudios de Madrid. Valencia, 1829. Imprenta de J. Jimeno. (Librería de Cabrerizo). / Dos tomos 8.º He visto el segundo, 343 págs.*».
53. Ibid., p. 427: «Parral y Cristóbal, Luis. - Castellón de la Plana, 1883. / *Biblioteca Forense. Colección de los mejores discursos de oradores notables antiguos y modernos, traducidos por D. Luis Parral Cristóbal, Catedrático, Doctor en Filosofía y Letras y Licenciado en Derecho Civil y Canónico. Cicerón. Defensa de Publio Quincio. (Contiene, además, aunque la portada no lo expresa, la defensa del rey Deyotaro.) Castellón. La Asociación Tipográfica. 1883. / 8.º pequeño, 208 págs. y 2 hoj. más sin numerar, de notas e índice. / Prólogo. - Vida de Cicerón. - Cronología de los Discursos. -*

«Calendari Català» el 1873.⁵⁴ El *De senectute*, en versió castellana, fou publicat a Girona.⁵⁵ Hi ha també algunes traduccions catalanes; així, el 1807 el menorquí Antoni Febrer i Cardona en feia una de *Els llibres de Cícero de la Vellesa, de l'Amistad, d'Els Paradòcsos y d'el Sòmit de Cípio*.⁵⁶

A València aparegué durant un quant temps una *Historia de la vida de Marco Tulio Cicerón*.⁵⁷

Pel que fa a estudis, cal remarcar l'obra de Josep Pau Ballot i Torres, *Ensayo analítico y razonado de la oración de Cicerón por la vuelta de M. Marcelo*, aparegut a Barcelona el 1818.⁵⁸

Discurso de Marco Tulio Cicerón en defensa de Publio Quincio (págs. 17 a 144). - *Discurso de Marco Tulio Çicerón en defensa del rey Deyotaro* (págs. 149-208). / El texto latino va al pie de las páginas».

54. «Calendari Català», 1873, p. 30: «Sófocles, essent ja molt vell, encara escrigué tragedies. Com l'afició al estudi li fes descuydar un xic los quefers de sa casa, fou citat per sos fills a judici, pera que, los jutges privessin a son pare, que era tingut per boig, del maneig dels negocis de la familia. Se diu que llavoras lo vell recitá davant los jutges la faulta d'Edip Coloneu que portava dessobre y que acabava de compondre, diéntloshi que's fixessen be en aquells versos del boig. Los jutges sentenciaren tots a favor seus». D'altra banda, a les pàgines 51-52, hi ha unes consideracions entorn de la *Mort de Ciceró*: «Ciceró, lo gran orador y defenedor de la república, fou manat assesinar pel triumviro Antoni a 7 de desembre, deu dias després d'establert lo triumvirat, als 710 anys de la fundació de Roma. Tenia 64 anys. Li tallaren cap y mans, y Popili s'encarregá de presentar á Antoni en lo Forum tan tristas despullas, rebent com á premi una corona d'or y una gran quantitat. Degué oblidar que devia la vida a Ciceró! / La testa, després que Fulvia, muller d'Antoni, li hagué picada la llengua amb una agulla d'or, fou posada entre las mans dalt de la tribuna, en lo lloch mateix hont ell havia admirat al poble, bregant per la llibertat de la república. / Pero d'esmentar es que'l bosch ont arrancaren la vida al gran orador fou visitat pels viatgers amb un respecte, que quasi's confonia amb la devoció; lo seu nom omplia la patria, y, ab tot, no'n fan esment ni una sola vegada Horaci, ni Virgili. La injusticia es vella. / Virgili mateix, desconsiderat per la patria, li posa al davant la Grecia com á mare de l'art y de la eloqüencia, com se veu en lo cant sisé de sa *Eneida*, hont diu d'esta nació que te oradors mes eloqüents, oblidant que, si Demóstenes venia al orador romá en la tribuna política, ningú l'igualá en la tribuna del foro. / No era aixó enveja, pus Virgili no n'hi podia tenir. Regnava August, y August era qui havia entregat Ciceró á la venjança d'Antoni, y tant Virgili com Horaci, poetas áulichs, no s'atreavian a elogiar al gran orador per no caure en mal grat del emperayre. / Tito Livi, menys poruch o més independent, després de pintar las admirables qualitats de Ciceró, afegeix que *per ferli lloansas dignas d'ell fora menester poseir sa propia eloqüencia*. Y del mateix August se diu que una vegada atrapant á son net llegint una obra de Ciceró, y veent que'll se l'amagava sota la toga, li prengué, va llegir-ne algunas ratllas y li torná, dient: -"Era un gran home, fill meu, era un gelós defensor de la patria". / Parlava sa conciencia».
55. «Revista de Geronà», 1877: *Catón el Viejo, ó Diálogo sobre la Vejez, por M.T. Cicerón (traducción del latín)*, ps. 108, 141, 180, 207, 242 i 277; el 1888: *Tratado de la Consolación, por M.T. Cicerón*, ps. 36, 133, 233, 326, 427, 461, 527 i 561. Les traduccions eren fetes per Javier Maria Moner.
56. Vegeu Maria PAREDES i BAULIDA, *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*, Barcelona 1996, p. 166-190.
57. M. MENÉNDEZ PELAYO, *Bibliografía hispano-latina clásica*, Santander 1950, III, p. 42: «Anónimo. (V.M.B.) - 1804. / *Historia de la vida de Marco Tulio Cicerón*. / Es un extracto muy difuso de Middleton, impreso en muchos números del *Diario de Valencia*, desde el 6 de enero de 1804 en adelante. Creo que no llegó a terminarse, por cansancio del biógrafo o de los subscriptores del papel, que es lo más verosímil».
58. *Ibid.*, III, p. 163: «Ballot i Torres, José Pablo. - (En Torres Amat), 1818. / *Ensayo analítico y razonado de la oración de Cicerón por la vuelta de M. Marcelo, 1818. 8.º* / Torres Amat (*Memorias para un Diccionario Crítico de los Escritores Catalanes*, Barcelona, 1836, pág. 85).

Altrament, cal deixar consignat que les principals obres de Ciceró es trobaven a les biblioteques dels personatges més significats de la Renaixença. Així, és present a la de Bonaventura Carles Aribau,⁵⁹ que alguna vegada deixava passar a la seva producció les influències del gran clàssic.⁶⁰

I arribem així al segle xx. Pel que fa al camp dels estudis, deixant de banda les introduccions als volums de la col·lecció de clàssics de la Fundació Bernat Metge i de «L'Esparver Clàssic», alguns dels quals són excel·lents, cal remarcar els de Joan M. del Pozo, sobre l'*Actualitat de l'humanisme polític de Ciceró*,⁶¹ l'apartat que dedica a Ciceró Pere Villalba dins la seva obra *Roma a través dels historiadors clàssics*.⁶²

En el camp de l'edició destaca així mateix l'obra de Ramon Roca-Puig, *Catilinàries*, Papir de Barcelona, Inv. N° 137 a b⁶³, i *Ciceró. Catilinàries (I et II in Cat.) Papyri Barcinonenses*.⁶⁴ Es tracta de l'edició del text de les dues prime-

59. Vegeu José M. CASAS HOMS, *Aribau a través de su biblioteca*, «Documentos y Estudios», XIX (1968), p. 75-106. Dins el capítol de *Obras que se hallan en la librería de Don Buenaventura Carlos Aribau en 14 de octubre de 1862. Títulos de obras*. Hi trobem: p. 90 [página 14]: Opera Tulli Ciceronis - 12; De republica T. Ciceronis - 1; República de Cicerón - 2; p. 100 [página 36]: Epístolas de M. Tulio Cicerón - 4; M. T. Ciceronis Orationes selectas - 1; Epistolae familiares de Cicerone - 1; M.T.C. de Senectute - 1; p. 100 [página 37]: Cicerón, epistolarum ad dueros - 1; Les offices de Ciceron - 1; M.T. Cicerone de Oratore - 1; Explicación de la oración de Cicerón - 1; p. 101 [página 38]: M.T. Ciceronis Epistolarum - 1; p. 101 [pagina 39]: M.T. Ciceronis, De republica - 1. D'una altra banda, hi ha nombrosos volums de retòrica, entre les quals cal creure que n'hi ha algunes de Ciceró.
60. Vegeu Sebastià MARINER BIGORRA, «*De amicitia*» VI 20 als v. 41-42 de «*La Pàtria*», de B.C. Aribau, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», I, 1980, p. 233-247. L'erudit sosté, a la p. 234, que els versos d'Aribau que diuen: «...l'afecte més sagrat / que puga d'home en cor gravar la mà del cel...» tenen «per 'font' literària [...] directa i immediata l'expressió ciceroniana [...] '...qua quidem haud scio ana, excepta sapientia, quidquam melius homini sit a diis immortalibus datum'». Mariner anota aquesta expressió llatina i diu: «Molt literalment, a fi de defugir qual-sevol tret que hi hagi volgut fer trampa: 'millor que ella' (ço és, que l'amistat) 'no sé pas si —tret de la saviesa— ha estat donat res a l'home per part dels déus immortals'». Més endavant, p. 235, afirma: «Tot plegat, resulta que de la prosa [...] de Ciceró, Aribau ha reeixit a fer-ne poesia». I encara: «La sublimació de l'amistat com a inspiració excepcionalment divina en els homes li vingué a Aribau d'un record de Ciceró». Després intenta escatir per quina via entrà Ciceró en la ment del primer poeta de la Renaixença; diu que més o menys a partir de l'edat de quinze anys, Aribau «seguí la seva educació en el Seminari Conciliar» de Barcelona; i continua: «l'ideal fóra poder esbrinar si, en els anys cursats al Seminari, Aribau va tenir ocasió de treballar el *De amicitia*»; i acaba: «De tota manera, però, la popularitat d'aquest diàleg, una de les obres de Ciceró més llegides tostemps, fa de bon empassar que Aribau, d'estudiant o d'adult, directament o bé per testimoni d'altri, pogué fàcilment conèixer l'opinió del model pertocant l'origen i la qualitat del sentiment protagonista de l'obra».
61. Joan M. del POZO, *Actualitat de l'humanisme polític de Ciceró*, «Revista de Catalunya», 59, gener de 1992, p. 22-32.
62. Pere VILLALBA i VARNEDA, *Roma a través dels historiadors clàssics*, Bellaterra 1996, p. 263-289.
63. Ramon ROCA-PUIG, *Catilinàries*, Papir de Barcelona, Inv. N° 137 a b, Barcelona 1973. Estracto dalla Rivista «Aegyptus» - Anno XLIX (1969), fasc. I-IV, Milano, p. 92-104.
64. Ramon ROCA-PUIG, *Ciceró. Catilinàries (I et II in Cat.) Papyri Barcinonenses*, Barcelona, 1977. Vegeu també la ressenya que en féu Ferran BLASI, «Ciceró a casa nostra», *Tele Exprés*, 24 de setembre de 1980.

res *Catilinàries* contingut en uns anomenats «Papyri Barcinonenses» copiats a la primera meitat del segle IV, probablement d'origen egipci. Amb aquest treball capdavanter, Roca-Puig situa la investigació catalana en el camp de l'edició de les obres ciceronianes en una primera línia a nivell mundial.

Cal tenir present, també, que la Casa Editorial Bosch, de Barcelona, de la postguerra ençà ha editat (amb nombroses reimpressions) una *Colecció de Textos Clàssics Latinos* per a usos escolars. Inclou, d'una banda, una *Crestomatia latina (Textos escolares para los centros docentes)*, que conté les següents obres de Ciceró: *Laelius de Amicitia*,⁶⁵ *Cato Maior de Senectute*,⁶⁶ *Pro Archia poeta*,⁶⁷ *Pro M. Marcello Oratio*,⁶⁸ *Pro Sex. Roscio Amerino*,⁶⁹ *Discursos contra Catilina*,⁷⁰ *De la República*,⁷¹ i, d'una altra, una secció de textos «*Con la construcción directa y la versión literal*», en la qual hi ha les obres següents: *Laelius de Amicitia*,⁷² *De la Vejez*,⁷³ i *Discursos contra Catilina*,⁷⁴ aquesta obra en dos volums; en tots tres casos, el traductor és Eduard Valentí i Fiol, el qual publicava també en aquesta editorial *En defensa de Sexto Roscio de Ameria*.⁷⁵ La mateixa editorial Bosch publicava el 1936 i el 1944 *De la Vejez y de la Amistad*, amb traducció i introducció de Pere Font Puig.⁷⁶

Altrament, veieren la llum també a Barcelona durant aquest segle les *Epistulae selectae*,⁷⁷ *Cato Maior de senectute*,⁷⁸ el *Somnium Scipionis*.⁷⁹ I cal tenir també presents les traduccions al castellà de *Los Deberes y las Paradojas de los Estoicos*⁸⁰ i *De la vejez y de la amistad*.⁸¹

Durant aquest segle és quan més s'ha traduït de Ciceró al català. Això ha estat possible gràcies a l'existència de la Fundació Bernat Metge, en la qual tota una

65. Text llatí, Barcelona 1963 i 1972.

66. Text llatí, Barcelona 1964, 1968, 1971.

67. Text llatí, Barcelona 1959, 1971.

68. Text llatí, Barcelona 1963, 1967.

69. Text llatí, Barcelona 1972.

70. Text llatí, Barcelona 1966. N'hi ha una altra edició amb Introducció, notes y vocabulario por Eduardo Valentí Fiol. Barcelona 1947, 1958.

71. Text llatí, Barcelona 1958, 1971.

72. Texto, traducción, ordenación directa y versión interlineal por Eduardo Valentí Fiol. Barcelona 1968, 1971.

73. Texto, traducción, ordenación directa y versión interlineal por Eduardo Valentí Fiol. Barcelona 1954, 1967, 1971.

74. Traducción libre, ordenación lógica y traducción interlineal por Eduardo Valentí Fiol. *Catilinarias I y II*, Barcelona 1958; *III y IV*, 1959, 1972.

75. Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 484: «En defensa de Sexto Roscio de Ameria. Introducció, notes y vocabulario por Eduardo Valentí Fiol. B., Edt. Bosch, 1942, 8.º, 219 p. 1 lám. / 54476» (Reeditat el 1967).

76. Palau i Dulcet, op. cit., III, p. 481: «De la Vejez y de la Amistad. Trad. e introd. Por Pedro Font Puig. B., Lib. Bosch, Imp. Clarasó, 1936, 8.º, 222 p.; y *Id., Id.*, 1944, 8.º, 225 p. 1. H. / 54354».

77. M.T. CICERONIS, *Epistulae Selectae*. Edición escolar preparada por el R. P. José Mir Tristany. Barcelona. Textos Palaestra, s. a. (58 p. + índex).

78. *Cato maior, De senectute. Dialogus*. Barcelona, Rauter 1958.

79. *Somnium Scipionis M. T. Ciceronis*. Barcelona, Rauter 1946.

80. M.T. CICERÓN, *Los Deberes y las Paradojas de los Estoicos*. Traducción directa del latín, prólogo y notas por Agustín Blánquez. Barcelona, Editorial Iberia, 1946.

81. M.T. CICERÓN, *De la vejez y de la amistad*, Barcelona, Editorial Sopena, 1969.

plèiade d'abnegats traductors han incorporat les obres següents: *Brutus*,⁸² *Cató el Vell (De la vellesa)*,⁸³ *De l'orador*,⁸⁴ *Dels deures*,⁸⁵ *La naturalesa dels déus*,⁸⁶ *Leli (De l'amistat)*,⁸⁷ *Tusculanes*,⁸⁸ *Discursos* (dins d'aquesta sèrie, s'hi troben: *En defensa de Quincti, de Rosci Amerí, de Rosci Comediant, de Tul-li*;⁸⁹ *Contra Quint Cecili, Primera acció contra Verres, Segona acció: La pretura urbana*;⁹⁰ *Segona acció contra Verres: La pretura de Sicília*;⁹¹ *Segona acció contra Verres: El blat*;⁹² *Segona acció contra Verres: Les imatges*;⁹³ *Segona acció contra Verres: Els suplicis*;⁹⁴ *Defensa de Marc Fonteí, Defensa d'Aulus Cecina*;⁹⁵ *Sobre el comandament de Gneu Pompeu, Defensa d'Aulus Cluenci*;⁹⁶ *Sobre la llei agrària, Defensa de Gai Rabiri*;⁹⁷ *Catilinàries*;⁹⁸ *Discurs de gratitud al senat, Discurs de gratitud al poble, Sobre la seva casa, Sobre la resposta dels harúspexs*;⁹⁹ *Defensa de Publi*

82. M.T. CICERÓ, *Brutus*. Traducció del Dr. Gumersind Alabart. Barcelona 1924. Segona edició a cura d'Eduard Valentí i Fiol. Barcelona 1936.
83. M. Tul-li CICERÓ, *Cató el Vell. De la vellesa*. Introducció, text revisat, traducció i notes de Pere Villalba i Varneda. Barcelona 1998.
84. M.T. CICERÓ, *De l'orador*. Llibre I. Vol. I. Text revisat i traducció de Mn. Salvador Galmés. Barcelona 1929. Llibre II. Vol. II. Barcelona 1931. Llibre III. Vol. III. Barcelona 1933.
85. M.T. CICERÓ, *Dels deures*. Vol. I. Llibre I. Text revisat i traducció d'Eduard Valentí i Fiol. Barcelona 1938; Vol. II. Llibres II-III. Text i traducció d'Eduard Valentí Fiol. Barcelona 1946.
86. M.T. CICERÓ, *La naturalesa dels déus*. Vol. I [Llibre I]. Introducció, text revisat i traducció de Joan Manuel del Pozo. Barcelona 1988.
87. M. Tul-li CICERÓ, *Leli. De l'amistat*. Introducció, text revisat, traducció i notes de Pere Villalba i Varneda. Barcelona 1999.
88. M. Tul-li CICERÓ, *Tusculanes*. Vol. I. Llibres I-II. Text revisat i traducció d'Eduard Valentí. Barcelona 1948. Vol. II. Llibres III-IV. Text revisat i traducció d'Eduard Valentí. Barcelona 1950. Vol. III. Llibre V. Text revisat i traducció d'Eduard Valentí. Barcelona 1950.
89. M.T. CICERÓ, *Discursos*. I. *En defensa de Quincti, de Rosci Amerí, de Rosci Comediant, de Tul-li*. Traducció de Llorenç Riber. Barcelona 1923.
90. M.T. CICERÓ, *Discursos*. II. *Contra Quint Cecili. Primera acció contra Verres. Segona acció: La pretura urbana*. Introducció i text revisat per Josep Vergés. Traducció de Llorenç Riber. Barcelona 1947.
91. M.T. CICERÓ, *Discursos*. III. *Segona acció contra Verres. La pretura de Sicília*. Text revisat per Josep Vergés. Traducció de Llorenç Riber. Barcelona 1950.
92. M.T. CICERÓ, *Discursos*. IV. *Segona acció contra Verres. El blat*. Text revisat per Josep Vergés. Traducció de Llorenç Riber. Barcelona 1951.
93. M.T. CICERÓ, *Discursos*. V. *Segona acció contra Verres. Les imatges*. Text revisat i traducció de Josep Vergés. Barcelona 1953.
94. M.T. CICERÓ, *Discursos*. VI. *Segona acció contra Verres. Els suplicis*. Text i traducció de Josep Vergés. Barcelona 1953.
95. M.T. CICERÓ, *Discursos*. VII. *Defensa de Marc Fonteí i Defensa d'Aulus Cecina*. Text revisat i traducció de Josep Vergés. Barcelona 1955.
96. M.T. CICERÓ, *Discursos*. VIII. *Sobre el comandament de Gneu Pompeu. Defensa d'Aulus Cluenci*. Text revisat i traducció de Josep Vergés. Barcelona 1962.
97. M.T. CICERÓ, *Discursos*. IX. *Sobre la llei agrària. Defensa de Gai Rabiri*. Text revisat i traducció de Josep Vergés. Barcelona 1964.
98. M. T. CICERÓ, *Discursos*. X. *Catilinàries*. Text revisat i traducció d'Oliveri Nortes Valls. Barcelona 1974.
99. M.T. CICERÓ, *Discursos*. XI. *Discurs de gratitud al senat. Discurs de gratitud al poble. Sobre la seva casa. Sobre la resposta dels harúspexs*. Introducció, text revisat i traducció de Dolors Condom. Barcelona 1995.

Sul-la, Defensa de Luci Flac;¹⁰⁰ *Defensa de Luci Murena, Defensa d'Àrquias*¹⁰¹); i també cal incloure-hi la *Retòrica a Herenni*, obra d'autor desconegut, però lligada a Ciceró per la tradició manuscrita.¹⁰²

És especialment remarcable la dedicació d'Eduard Valentí a la traducció de Ciceró, del qual publicava, a més, una versió poc coneguda del *Somni d'Escipió*.¹⁰³ Així mateix cal tenir ben present el llibre *La vellesa a debat. Una controvèrsia escrita en el segle 1 aC*, en el qual és publicada la traducció catalana del *De senectute*.¹⁰⁴ Altrament, segons afirma Enric Bou,¹⁰⁵ el poeta mallorquí Bartomeu Rosselló-Porcel «...deixà inacabada la traducció de les *Verrines* de Ciceró».

Més recentment, a la col·lecció «L'Esparver Clàssic», que està en marxa des del setembre de 1993, han aparegut el *Manual per a unes eleccions*¹⁰⁶ i *Les catiliniàries*.¹⁰⁷

100. M.T. CICERÓ, *Discursos*. XII. *Defensa de Publi Sul-la. Defensa de Luci Flac*. Text revisat i traducció de Dolors Condom. Barcelona 1989.
101. M.T. CICERÓ, *Discursos*. XIII. *Defensa de Luci Licini Murena. Defensa d'Àrquias*. Introducció, text revisat i traducció de Joaquim Icart. Barcelona 1993.
102. *Retòrica a Herenni*. Introducció, revisió del text, traducció i notes de Jaume Medina. Barcelona 2000.
103. Vegeu Marc Tuil-li CICERÓ, *Somni d'Escipió*. Traduït i explicat per Eduard Valentí de la *Fundació Bernat Metge*. Dins: *Homenatge a Carles Riba. En complir seixanta anys*. Poesia, Assaigs, Traduccions clàssiques. Barcelona, s.a. (1953-1954), p. 373-388.
104. *La vellesa a debat. Una controvèrsia escrita en el segle 1 aC*. Títol original: *Cato maior, De senectute*. Presentador: Josep M. Guix. Posada en escena: Manuel Balasch. Moderador: Lluís Antoni Sobrero. Intèrpret: Pere Villalba. Autor: Marc Tul-li Ciceró. Barcelona 1994. A les p. 5-6, hi ha una *Notícia de la present edició*, en la qual es diu: «Aquest llibre, com queda a bastament explicat en les pàgines que segueixen, no és altra cosa que la traducció al català, per primera vegada, de l'obra clàssica, llatina, de Marc Tul-li Ciceró, que porta per títol *Cato Maior, De Senectute*, és a dir, *Cató el Vell, Sobre la Vellesa*». I després: «El projecte i la preparació d'aquesta edició, inserida en la *Col·lecció Maior, per a viure una vellesa joiosa*, ha estat responsabilitat del seu director, *Lluís Antoni Sobrero i Ferrer*, el qual, a més d'escriure'n diversos capítols, ha coordinat la resta de col·laboracions, segons el que es diu: / *Pere Villalba i Varneda* ha tingut cura de la traducció al català i de les seves notes. (Capítol 6). / *Josep M. Guix i Ferreres* ha redactat la presentació, tot fent palès el fruit que es pot treure d'una «lectura reposada» d'aquest llibre, especialment, si qui la fa és una persona gran. (Capítol 1). / *Manuel Balasch i Recort* ha estudiat l'època, la vida i el tractat de Ciceró entorn de la vellesa, fent-ne un compendi que constitueix la introducció històrica. (Capítol 2). / *Lluís Antoni Sobrero i Ferrer*, després d'estudiar exhaustivament el text original, ha preparat una guia sistematitzada, (Capítol 4) remarcant-ne cent aspectes especialment significatius i orientadors per a fer una lectura actualitzada del text acotat (Capítol 5). D'aquest treball en dedueix la vida coherent de Ciceró, projectada, quasi autobiogràficament, en el seu personatge principal, *Cató el Vell*. (Capítol 3).
105. Dins: Riquer/Comas/Molas, *Història de la literatura catalana*. Part moderna. Volum X, Barcelona 1987, p. 302.
106. Dins d'aquest llibre, que va veure la llum a Barcelona el 1996 i que conté traduccions de *Lleis municipals* i *Grafitis electorals pompeians* (amb introducció, traducció i notes de Joan Carbonell i Manils), s'hi troben així mateix el *Petit manual de Quint Tul-li Ciceró per a una campanya electoral* i el *Discurs de Marc Tul-li Ciceró amb la toga de candidat* (amb introducció, traducció i notes d'Ignasi Mascaró i Pons).
107. Marc Tul-li CICERÓ, *Les catiliniàries*. Introducció, traducció i notes de Joan Carbonell i Manils. Barcelona 1997.

No voldria acabar sense fer esment de dos il·lustres classicistes que em precediren en aquesta empresa de resseguir les notícies entorn de la presència de Ciceró dins el nostre àmbit cultural. Es tracta de Miquel Dolç, que l'any 1973 redactà l'entrada de *Ciceró* per a la Gran Enciclopèdia Catalana, i de Manuel Balasch, que el 1979 escriví per al *Diccionari de la Literatura Catalana* un article sobre *Ciceró als Països Catalans*, estudi ben documentat i força extens, que tanmateix agafava l'arrenc a l'època renaixentista.